

Kako se zaštititi od urokljiva oka, 1895.

Anton De Waal bio je njemački katolički teolog, crkveni povjesničar, kršćanski arheolog i organizator znanosti. Rođen je 5. maja, 1837. u Emmerichu na Rheini, tada u provinciji Jülich-Cleves-Berg u Kraljevini Pruskoj. Studirao je teologiju u sjemeništu u Münsteru, a za svećenika se zaredio 11. oktobra 1862. Predavao je u Collegium Augustinianum Gaesdonck, internatu u blizini grada Gocha. De Waal postaje kapelan njemačke nacionalne crkve u Rimu, gdje je i doktorirao iz teologije. Prorektor je postao 1872. Preminuo je u Rimu 23. februara 1917. Dosta je putovao po evropskim zemljama, a s tih putovanja je donosio putopisne bilješke. U knjizi „Reisebilder aus Bosnien“, (Putopisne slike iz Bosne), izdate u Beču 1895. g. od izdavačke kuće Heinrich Kirsch, dr. Anton De Waal opisao je svoj boravak u Mostaru, iste godine, tokom svoga putovanja iz Splita u Bosnu. Ovdje donosimo detaljan opis njegovih utisaka tokom boravka u Mostaru te sa putovanja iz Splita za Mostar, kao i iz Mostara pema Sarajevu.

Uvod

U danima od 20. do 24. avgusta u Splitu u Dalmaciji održan je prvi kongres Prijatelja kršćanske starine, gdje su iskopavanja posljednjih desetljeća otvorila kršćanske Pompeje, toliko bogate spomenicima ranohrišćanskog doba, da osim Rima sa svojim katakombama, nijedna druga lokacija ne može konkurisati ovoj. O toku Kongresa detaljno je izvještavano u javnim novinama; a jedan službeni izvještaj, članovi odbora će objaviti što je prije moguće.

Bosanska vlada je preko svog zamjenika, sreskog čelnika barona von *Mollináryja*, pozvala učesnike Kongresa da posjete otkrivene antičke starine u Bosni; osam učesnika je prihvatilo ovaj poziv, od kojih su trojica bili iz Rima, dva iz Beča, jedan iz Berlina i dva iz Petersburga, a stranice koje slijede imaju za cilj da čitataoca učine njihovim duhovnim pratiocem na ovom putovanju.

Iako je trajalo samo nekoliko dana, zahvaljujući pažljivim mjerama predostrožnosti koje su poduzele vlasti, dodirnule su se najznačajnije tačke prirode i istorije, pa ovi listovi mogu u najkraćem, donekle ponuditi živopisnu sliku zemlje, koja se tek zadnjih dana približila našem vidokrugu, s gotovo azijske distance, ali koja je istovremeno ušla u novo razdoblje svoje istorije i unutrašnjeg razvoja. Otkako je austrijska vlada okupirala Bosnu u avgustu 1878. godine, prošlo je jedva pola jedne generacije, ali svugdje je vidljiva aktivna ruka obnove, regulisanja i poboljšanja novog gospodara kuće, u malim i velikim stvarima, kako bi povećala trgovinu i poljoprivredu, umjetnost i trgovinu, obrazovanje i nauku; srušeno je ono što je bilo dotrajalo, ostalo je popravljeno i mnogo, mnogo toga ponovo izgrađeno iz temelja, usprkos najrazličitijim poteškoćama koje su ovdje morale biti prevaziđene.

Pri tome nisu bili puno bučni, već su se tiho, ali marljivo snalazili. Druge države su svoju civilizacijsku aktivnost usmjerile negdje daleko; Austrija je za to pronašla jedno bliže polje; ako se negdje podnose žrtve za sumnjivi uspjeh svojih kolonija, ovdje je posao već dao bogatu žetvu.

Tako je u mnogim aspektima naše putovanje postalo nešto drugačije i daleko više od

same posjete otkrivenim starinama. Izvještaj o njima pronašao bi čitaoce samo u uskom krugu kolega stručnjaka. Možemo računati na šire zanimanje za opisivanje kulture zemlje u kojoj se suprotstavljaju priroda i ljudski rad, novo i staro, hrišćansko i muhamedansko.

Od Splita do Mostara

Za one, koji žive izvan crno-žutih graničnih prelaza, istočna obala Jadranskog mora od Trsta do juga samo je površno poznata iz lekcija geografije; možda se zna da su Pula, Fiume (Rijeka), Zadar, Split, Ragusa (Dubrovnik) najpoznatiji primorski gradovi; U svakom slučaju, ostrvima bogate obale Istre i Dalmacije još uvijek nisu preplavili turisti. Još su manje poznata i posjećena zaleđa, Hercegovina i Bosna, koje se na sjeveru i istoku graniče sa Savom i Drinom, na jugu s Crnom Gorom, a na zapadu s Dalmacijom i Hrvatskom. U rimskoj su antici ti krajevi pripadali velikoj provinciji Ilirik, ali ako ne znamo nijedan važniji grad iz tog vremena u unutrašnjosti zemlje, kako na obali, tako i na sjeveru, onda su već sada, dijelom slučajno, dijelom planirana iskopavanja, iznijela na vidjelo do sada nepoznate starine: Njihova posjeta u početku je bila planirana samo za članove kongresa. Njegovoj ekselenciji ministru *von Kállay*u, kao i njegovom predstavniku, barunu *von Mollináry*u, zahvaljujemo, što nam je omogućeno da upoznamo zemlju i ljude, što smo više puta usmeno izrazili, a evo i ovdje opet ponavljamo, jedno veliko hvala.

Divno ljetno jutro u zadnjim danima avgusta dovelo nas je iz Splita malim brzim parobrodom između velikih otoka Brača i Lastova na jug. Dok je talijanska obala Jadranskog mora bez ikakvih ostrvskih formacija, a gradovi poput Ravene, koji su prije bili na moru, sada leže satima udaljeni u unutrašnjosti, dotle je cijela istočna strana Jadrana posuta bezbrojnim manjih i većim ostrvima; mnoga su neplodne krečnjačke stijene, na kojima se mogu uzgajati samo ovce; a druga, poput gore navedenih, imaju bujniju vegetaciju, a gradovi i sela između šume i vinograda pozdravljaju putnike, prolaznike. Ostrva između kojih vijuga brod, često pokazuju izuzetno slikovite, često veličanstvene i moćne planinske formacije za koje je teško naći uporedbu sa nekim drugim.

Popodne smo ušli u močvarnu deltu Nertve; koju je jedna duga dvostruka brana pretvorila u pokretni plovni put, rijeku koji dolazi iz visokih planina Bosne. Prolazeći Fort Opuzen, staro tursko gnijezdo na strmoj visokoj stijeni, prije večernjih sati stigli smo do Metkovića, odakle smo vozom trebali nastaviti putovanje kroz Hercegovinu. U Metkoviću smo vidjeli prvi turski brod, s polumjesecom i zvijezdom na crvenoj zastavi.

Koliko je često ova zastava bila teror Mediterana, na ratnim galijama i brzim piratskim brodovima; koliko su često ratni brodovi, kao ovaj sa zastavom Muhammeda, i drugi s krstom na vrhu jarbola, stajali jedan nasuprot drugog u krvavom boju! Sad ta zastava leprša bezazleno na jarbolu malog broda: vremena i Turci su se promijenili.

O Bosni i Hercegovinu

Putovanje iz Metkovića nudilo je malo prirodnih ljepota, pa je naša ljubazna pratnja iskoristila vrijeme da nas unaprijed upozna sa zemljom i stanovnicima.

Nakon dugih i žestokih borbi protiv Mohammeda II, Bosna i Hercegovina je 1463. godine došla u trajni posjed Turaka odrublivanjem glave posljednjem kralju Stefanu. Kršćanske crkve su uništene, a prihodi od njih dodijeljeni džamijama, koje su danas posvuda izgrađene. Nemalo se hrišćana, posebno mnogih iz plemstva, podvrglo okolnostima i prešlo na islam; ali isto tako nepokolebljivo i hrabro, drugi su podnosili progon, zatvore, pa čak i mučenje. I danas su uspomene na pojedine mučenike sačuvane u pobožnim legendama među ljudima. Kršćansko stanovništvo te zemlje sastojalo se dijelom od katolika, a dijelom od pravoslavaca. Za očuvanje katoličke religije u Bosni zaslužni su uglavnom franjevci, koji su se, uprkos najgoroj nevolji, znali držati nekoliko stvari. Najstariji je franjevački samostan Sutjeska, koji se spominje već 1379. godine. Nekoliko bosanskih prinčeva sahranjeno je u samostanskoj crkvi. Još jedna jednako stara je ona Svetog Duha u Fojnici; manastirska arhiva ima važne bosanske i turske dokumente, bogatu botaničku zbirku, grb bosanskog plemstva iz 1443. godine i tako dalje.

Opširni poput okruga u kojima je njihov mali broj morao vršiti pastoralnu aktivnost, njihovi su samostani bili i ostali azili vjere za katolike; ovdje su tražili savjet i pomoć u fizičkim i duhovnim potrebama i s neograničenom spremnošću na žrtve.

Redovnici su danonoćno, ljeti i zimi, stajali uz svoju braću u vjeri, blizu i u daljini, tješeći i jačajući.

Vlada zemlje koja je bila podijeljena na (banate) begovate, bila je u rukama paše kojeg je sultan imenovao u Carigradu. Veliki posjedi i dalje su u rukama begova i aga, tj. plemići koji su u to vrijeme otpali od kršćanske vjere; kmetovi ili seljaci su bili na zemlji, a prema kojima su se njihovi zemljaci, begovi, odnosili gore nego prema muslimanskim ženama.

Među katolicima su se sačuvale svakakve legende iz vremena turske invazije. Tako ljudi pričaju o jednoj velikoj džamiji u Mostaru, da je prvobitno bila katolička crkva u čast svetog Mihaila. Kada su Turci napali, slika arhanđela odjednom je odletjela poput munje, a nijedna sila na svetu je ne bi više uspjela vratiti. A kada se džamija ponovo vrati katolicima, tada će se i slika ponovo pojaviti. Katolici zatim nastavljaju da govore jedni drugima, kada je crkva pretvorena u džamiju, sam đavo se zaljuljao na njenom svodu, na kojem se i dan danas ljulja od radosti što su Turci preuzeli crkvu i od nje napravili džamiju. Činilo se da je nastupio čas iskupljenja za kršćane kada je, u posljednjoj deceniji sedamnaestog stoljeća, princ Eugen započeo svoje slavne bosanske pohode, i 1697. godine napredovao do Sarajeva.

1878. godine, na osnovu rezolucija Berlinskog kongresa, uprava Bosne i Hercegovine prebačena je u Austrougarsku (čl. XXV). Austrijske trupe okupirale su ove provincije u ljeto iste godine i naišle na silovit otpor muslimanskog stanovništva. Od tada su obje provincije pod žezlom austrijskog cara, kao carska zemlja. Na čelu državne uprave nalazi se državna vlada u Sarajevu, odnosno šef države, koji u svojoj osobi objedinjuje najvišu vojnu i civilnu vlast u zemlji. Uz njega je povezan civilni adlatus za upravljanje civilnom upravom; sve administrativne funkcije vrše državni službenici. Najviši organ državne uprave je K.u.K. Zajedničko ministarstvo finansija u Beču. Administracija u svom sadašnjem obliku postoji

od reorganizacije koju je izvršio carski ministar financija *Benjamin von Kállay*, neposredno nakon što je 1882. zauzeo ministarsku funkciju.

U Mostaru

U Mostar smo stigli kasno navečer. To je grad s 13.000 stanovnika, od kojih su polovica muslimani, dok drugu polovicu čine katolici i pripadnici grčkog pravoslavlja. Ulice su okrenute uzbrdo i nizbrdo s obje strane bijesne Neretve. Naš smještaj je bio u Hotelu Narenti koju je sagradila državna vlada, a uređena je na najljepši način s punom evropskom udobnošću, tako da nismo ni slutili da smo već došli u tursku sredinu. Ujutro mi je prvi pogled kroz prozore pokazao četiri džamijska minareta. Ništa ne karakterizira jedan muhamedanski grad tako neobično, kao ove okrugle, kule od kamena krečnjaka, vitke i visoke, poput dimnjaka u fabrikama, s krunom poput košare nad kojom se visoko uzdižu. Budući da muslimani nemaju zvona, znak za božju službu daje se odozdo lupajući u drvo; ali to bi trebalo biti samo lokalna upotreba u Mostaru. U dane velikih praznika, gornje ograde su osvijetljene lampionima; Međutim, iznad svega, naše oči privlače minareti, s kojih u određenim satima, tokom dana odzvanjaju pozivi na molitvu. Rano ujutro pri izlasku sunca, to se događa prvi put, govorim o nečemu što čitaoci nisu nikad prije čuli, i nadam se da će razumjeti; tada slijedi poziv u podne, zatim dva i po sata prije zalaska sunca, četvrti put upravo u trenutku kada je sunce sišlo ispod horizonta, i peti put ponovo, dva sata nakon zalaska sunca. Dalje, ovi sati se mijenjaju s godišnjim dobima u odnosu na naš evropski sat. Mujezin, ili božji sluga, pojavljuje se na parapetu galerije i oglašava se dugim i svečanim tonom, prema našem svečanom „*Ite Missa est*“ prema četiri nebeska područja: „*Hai aal el sallah!*“ (pripremite se za molitvu!) To se događa na svim minaretima grada istovremeno; to je poput naših zvona anđelu Gospodnjem; ali živa riječ, koja zvuči odozgo, i djelotvornija je. Ova molitva, pet puta dnevno, traje oko četvrt sata; barem toliko dugo imam, ili vođa molitve, bude s onima koji se s njim okupljaju u džamiji.

Šetnja bazarom u Mostaru bila nam je izuzetno nova i zanimljiva. Sve je bilo tursko, koliko može biti. Duž ulice su otvorene prostorije, poredane kao prodavnice, jedna do druge. Drveni hodnik prekriven tepisima ili prostirkama leži nekoliko centimetara iznad nivoa pločnika, a tamo sjedi Mohammedanac, s turbanom omotan oko glave, u kaftanu i širokim pantalonama, premićenih nogu, pored njegove robe, pije kafu. iz vrlo malih posudica i puši svoju cigaretu ili lulu (čibuk), nabrajajući 99 božjih imena, propušta kroz prste biser za biserom njegove krunice (tespiha). S nekakvom tupom ravnodušnošću gleda na prolaznike; ne zanimaju ga ni stranci. Strpljivo čeka da vidi hoće li mu Allah dovesti kupca za njegovu robu. Inače, na naš pozdrav odgovorili su najljubaznije s: „Dobro jutro!“ (*Guten morgen*); bila je to prva bosanska riječ koju nas je baron naučio. Ono što smo vidjeli izloženo ovdje u Mostaru, Sarajevu i drugdje na bazarima podsjećalo je na prodavače starudija. U čaršijama nisam vidio kabine, ili prodavnice, s dragocjenim tkaninama, orijentalnim tepisima, oružjem, turskim zlatnim i srebrnim nakitom i slično; ova vrijedna roba se čuva u unutrašnjosti objekta.

Dugo smo gledali terziju, ili krojača, koji je bez šablona i crteža, zlatnom niti, izvezao najljepše uzorke na smeđoj tkanini jakne, kakve Turci rado nose. Za peglanje je koristio peglu s visokom drškom, stojeći i tijelom pritiskujući na peglu. Upoznali smo i srpskog

sveštenika. Bila je to lijepa, mladenačka figura u dugom crnom ogrtaču i visokim crnim šešikom, bez oboda. Iako, kao katolički svećenik, nisam imao razloga da pozdravim svoga „polubrata“, ipak sam to učinio, nakon čega je srednjim prstom dodirnuo čelo i poklonio se vrlo dostojanstveno.

Turkinje koje smo prvi put vidjeli u Mostaru zadivljuju strance. Glava im nije samo pokrivena šalom, već čvrsto umotana u bijelu tkaninu, tako da samo uski prorez ostaje

slobodan za dva oka. Pri tome je kod otmjene dame, preko čela postavljena smeđa traka, bogato izvezena zlatom, koja joj čak prekriva i oči, tako da može vidjeti put samo ispred sebe. Široki bijeli veo od najfinijeg platna prebačen je preko glave, koji seže duboko dolje, preko prsiju i kojim prekriva ruke.



Mohammedanische Frauen.

Široka traka tkanine, zapravo pokrivač nalik ogrtaču, nazvan feredža, visi iza ramena do poda, slično benediktinskom škapularu; boja odjeće je u cijelosti tamna. Stopala nisu ništa drugo do lijepa, sa širokim čizmama od žuto lakirane kože, tako da se ovako obučenim damama ne pridaju neki poseban značaj. Bez tog čvrstog pokrivača za glavu, nijedna žena ni djevojka, ne smiju se pojaviti u javnosti; Na putovanju koriste masku koja ostavlja slobodnim donji dio lica, prekriven velom, obično izrađenim od tkanine ili somota, sa zlatnim vezom.

Samo mlade djevojke, do otprilike jedanaeste godine, hodaju slobodno, i

tada sam ugledao male glavice, toliko šarmantne da bi ih i *Raphael* lako mogao kopirati na slici Marijinog putovanja na nebo. Čudno, turske majke vole svoju djecu voditi sa sobom kako bi obojili njihovu kosu kanom u jarko crvenu boju, a istim kozmetičkim sredstvom i same boje nokte ruku; jer bi nježna ženska ruka bila ružna bez tih žuto-crvenih noktiju. Dok smo gledali kako starica, u svom naručju, tako slatko miluje crveno, kovrdžavo dijete, vjerovatno svoju unuku, iznenada nas je pogledala, a zatim pljunula u lice djevojčice; Kako

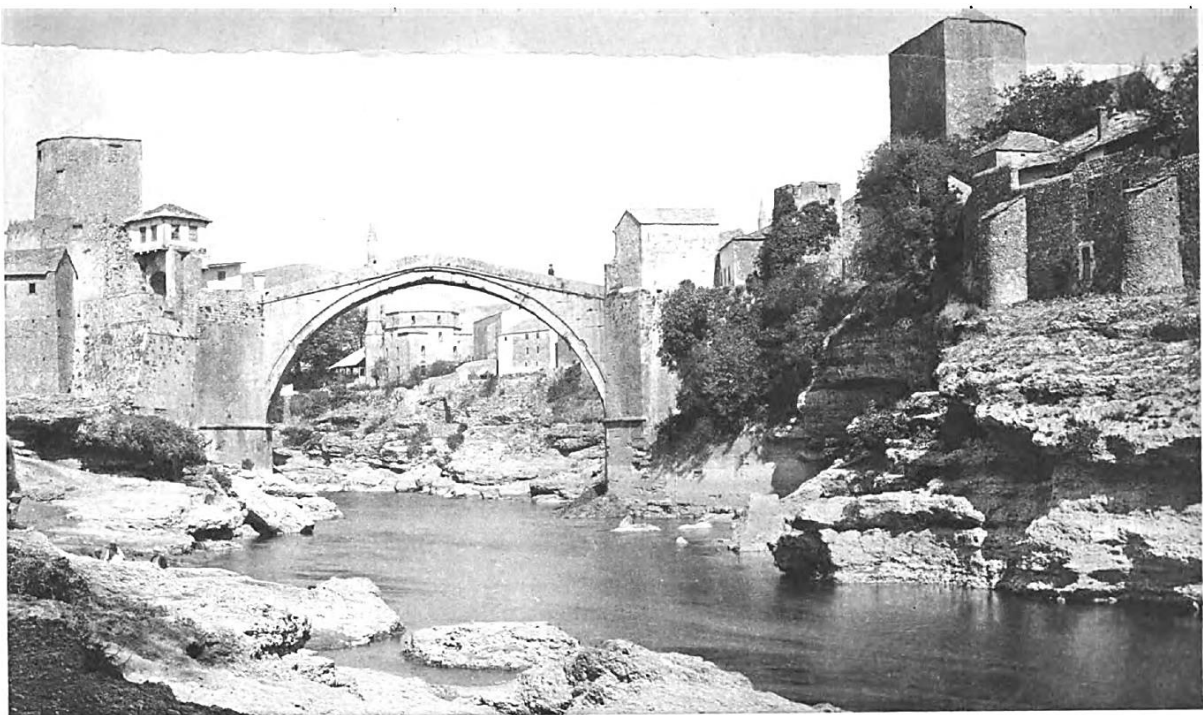
smo se kasnije raspitali, to je učinjeno kako bi se pobila moć magije, koju bi pogled ovog „giaura“, đaura, stranca, mogao učiniti djetetu. Turci se ne boji ničega više od zla oka. Osoba, koja raspolaže ovakvim pogubnim moćima, može kratkim zurenjem „omađijati“ ljude, ili stoku i dovesti ih u stanje nemoći, upropastiti stanje stoke, dovesti cijelu porodicu u duboku bijedu. „Ako želite znati da li je bolesno dijete omađijano, nazovite komšiju i zamolite ga da uradi test. On oblizuje kožu između očiju djeteta, od korjena nosa, sve do čela, a ako ima slan ukus u ustima, onda je dijete nesumnjivo omađijano.

Zašto toliko ljudi umire uprkos najboljem liječenju? Nemaju pojma da su omađijani; Upotrebljavaju se sva sredstva, osim onih protiv zla pogleda, i tako bolesna osoba propada. „Najučinkovitije sredstvo zaštite od zlih očiju su amajlije, odlomci iz Kurana, koje upućeni hodža nosi sa sobom, ispisane su na pergamentu, ili papiru, tintom od ružine vodice, pomiješanom sa šafranom i mošusom. Nabranje i prizivanje anđela i patrijarha jednako su efikasni kao i jedna sura iz Kurana; često postoje i riječi koje uopšte nemaju nikakvo značenje.

Nekoliko starica stajalo je pored džamije i molilo; Nagazio sam jednu od njih, a kad je ona ispružila ruku, uzeo sam je i okrenuo je natrag; tada sam vidio kako su joj nokti obojeni u crveno.

O Mostaru

Grad Mostar je dobio ime (prema narodnoj etimologiji), po starom mostu koji navodno datira iz rimskog doba. Građevina je veličanstvena; s otvorom luka preko 27 metara; visina vrha iznad nivoa vode je 19 metara. Divljenje smjelost strukturi građevine izražava se



Ansicht von Mostar.

natpisom na ključnom kamenu luka mosta: „*Kudret kemeri*“, što znači „Luk božanske moći“.

Pristup mostu s obje strane je kroz stare odbrambene kule. Vlasti Mostara stale su ukraj smionoj zabavi mladih, koja se sastojala u tome, da su dječaci skakali s vrha mosta, s visine oko 20 metara, u dubinu bijesne Neretve ispod mosta.

Odlazak iz Mostara

Bosanska vlada nam je obezbijedila vlastiti salon vagon, koji nas je trebao voziti od Mostara preko hercegovačkih planina do Sarajeva, glavnog grada Bosne, željeznicom, koja je izgrađena prije samo nekoliko godina.

Prvi jutarnji sati bili su dovoljni da nam o Mostaru donesu potpuno novu sliku turskog grada, a slika je bila izuzetno zanimljiva. Nakon ovako sretnog početka, put smo nastavili oko deset sati u najboljem raspoloženju. Do austrijske invazije u Bosni nije bilo željezničkih pruga, pa čak ni odgovarajućih voznih puteva; Sada su glavni gradovi cijele države već povezani jedni s drugima, a postavljaju se nove željezničke pruge, neprestano se grade novi putevi. I to, sa kojim žrtvama i koliko puta, na najsmjeliji način, u ovoj divljoj, planinskoj zemlji, kojom smo višestruko bili zadivljeni, tokom našeg putovanja.

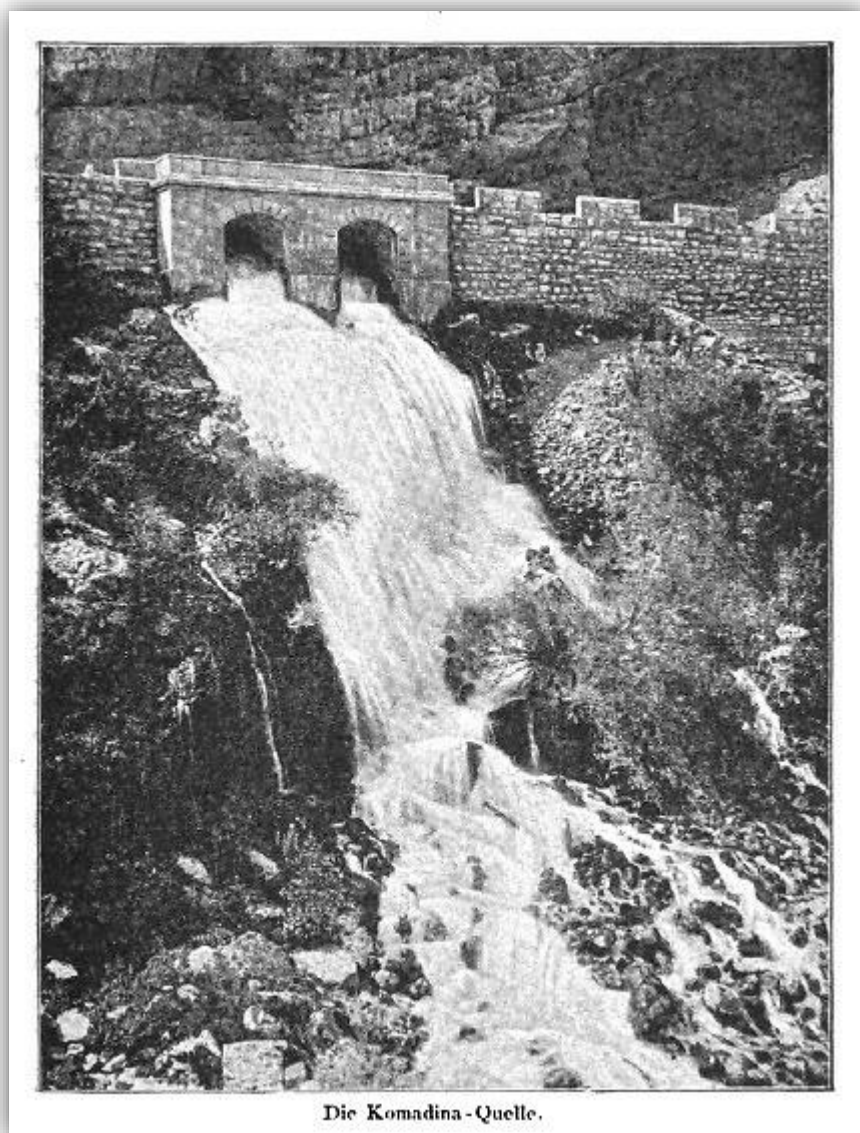
Put prema Sarajevu

Uz istinski pravo carsko vrijeme, kakvo nam nije baš bilo tokom cijelog putovanja, vozili smo se obalom Narente, prvo plodnim dolinama, a zatim se neprestano uspinjali uzbrdo, kroz puste i napuštene, divlje planinske dijelove. Posljednji tragovi ljudskog djelovanja bili su u pećinama na obalama Narente, koje pastiri koriste kao svoja utočišta.

Takve smo kamene nastambe već vidjeli dan ranije, kad smo ušli u dolinu Neretve. Da ljudska bića tamo žive, može se vidjeti po primitivnim ogradama na ulazu, kao i iz dima koji izlazi iz ulaza u pećinu. Željeli smo vidjeti jednog od ovih troglodita (primitivnih ljudi) kako se izvlači iz svoga skrovišta, napokon, slika onih divljih pećinskih stanovnika čupave brade, s moćnim palicama u rukama, ogrnute životinjskim kožama, iz doba našeg studija, stajala je živa pred nama. Samo zbog toga, trebali smo doći ovdje mnogo ranije, i stvarnost bi bila vrlo razočaravajuća. Jer, trogloditi s Neretve su potpuno bezopasni ljudi, bilo kao pastiri, koji u zoru tjeraju svoje ovce i koze u šumu, bilo kao ribari, koji se usredotočuju na ribolov pastrmke.

Iz slikovite brdovite zemlje s predivnim dolinama i najdivnijim pejzažima, voz se penjao uz zavoje urlajuće Narente u visoke planine; Kamenjari postaju sve divljiji, moćniji i odvažniji; pored nas se pjenuša voda iz Komadinova vrele, koja kroz dva moćna luka zaranja u dubinu rijeke. Kanjon se sve više sužava, lokomotiva se polako probija kroz mnogobrojne zavoje, čas oko padina, čas kroz tunele. Ogromni dolomiti protežu svoje krune u zrak, do najviših rubova planina; gotovo okomiti kameni zidovi uzdižu se do 600 metara iznad nas. Kakvu strahovitu prirodnu silu ima ova rijeka, koja milenijumima teče uskim koritom, stiješnjena ovim gigantskim kamenim masama! Nerijetko se čini da je bilo koji njen daljnji napredak blokiran; to je, kao da se kameni divovi kreću zajedno udesno i ulijevo i

ispred nas, kako bi slomili crvčica od voza, koji im se uvlači pod noge.



Die Komadina - Quelle.

Kako jezivo mora biti tokom odmrzavanja leda i snijega u proljeće, kad se potoci slijevaju sa svih strana, a Neretva nabuja u bijesnu bujicu. koji sa sobom sve kida i nosi, a u dubinu kotrlja moćna debla i ogromne gromade.

U ovoj divljini, i u ovoj prašumi, u kojoj nikada nije zazvonila sjekira, žive lisice, vukovi i medvjedi; orlovi lešinari se gnijezde u pećinama hrapavih, stjenovitih grebena; Nerijetko se na planinskim lancima, koja su pokrivena snijegom do kasno u ljeto, mogu vidjeti stada divokoza. Samo kotrljanje voza na trenutak prekine veličanstvenu tišinu, koja vlada u ovom užasno divljem kraju.

Putem se nalazi nekoliko stajališta za voz, a za osvježanje se nudi piće osrednjeg vina i komad hljeba; dok šljive, koje je bosanski farmer prodavao, još nisu bile zrele. Pa ipak, bio je sretan što je ponovo pronašao komad naseljene zemlje, dolazeći iz onog divljeg, neplodnog labirinta kamenja, tamo gde se ne vidi ni koliba, ni ljudi i gde lešinar kruži visoko iznad nas u zraku. Za skromnu restauraciju brinu se ne muhamedanci, već kršćani, žene u posebnim i vrlo živopisnim narodnim nošnjama i potpuno zdrava djeca u prirodi, na ovom svježem planinskom zraku....

(Preveo: Smail Špago)